

Ο πρώτος τόμος του *Κεφαλαίου*

1. Αφηρημένη εργασία και χρήμα

Αντικείμενο των τριών τόμων του *Κεφαλαίου* στο σύνολό τους είναι το κεφάλαιο, δηλαδή η οικονομική και κοινωνική σχέση μεταξύ του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας, μεταξύ των καπιταλιστών και των υπό το κεφάλαιο μισθωτών εργαζομένων. Γιατί αρχίζει ο Marx την παρουσίαση αυτής της σχέσης στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* με την παρουσίαση της αξίας και του χρήματος; Διότι, για να την παραστήσει, είναι υποχρεωμένος να εκκινήσει από την άμεσα δεδομένη μορφή εμφάνισής της, τη χρηματική της μορφή:

«Η κυκλοφορία των εμπορευμάτων είναι το σημείο εκκίνησης του κεφαλαίου [...]. Αν αντιπαρέλθουμε το υλικό περιεχόμενο της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, την ανταλλαγή των διαφόρων αξιών χρήσης, και θεωρήσουμε μόνο τις οικονομικές μορφές, τις οποίες παράγει αυτή η διαδικασία, τότε βρίσκουμε ως τελευταίο παράγωγο της το χρήμα. Αυτό το τελευταίο παράγωγο της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων είναι η πρώτη μορφή εμφάνισης του κεφαλαίου [...]. Κάθε νέο κεφάλαιο εμφανίζεται σε πρώτο στάδιο στη σκηνή, δηλαδή την αγορά, αγορά εμπορευμάτων, αγορά εργασίας ή αγορά χρήματος, πάντα ακόμη ως χρήμα,

το οποίο μέσω ορισμένων διαδικασιών μέλλει να μεταμορφωθεί σε κεφάλαιο.

»Χρήμα ως χρήμα και χρήμα ως κεφάλαιο διαφέρουν κατ' αρχάς μόνο κατά τη διαφορετική μορφή κυκλοφορίας.

»Η άμεση μορφή της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων είναι E-X-E, μεταμόρφωση εμπορεύματος σε χρήμα και επαναμεταμόρφωση χρήματος σε εμπόρευμα, πουλάς για να αγοράσεις. Πλάι σε αυτήν τη μορφή βρίσκουμε όμως μια δεύτερη, ειδικά διαφορετική, τη μορφή X-E-X, μεταμόρφωση χρήματος σε εμπόρευμα και επαναμεταμόρφωση εμπορεύματος σε χρήμα, αγοράζεις για να πουλήσεις. Χρήμα, το οποίο περιγράφει με την κίνησή του την τελευταία κυκλοφορία, μεταμορφώνεται σε κεφάλαιο και είναι ήδη ως προς τον προορισμό του κεφάλαιο» (MEW 23: 161 κ.ε.).

Ο καπιταλιστής παίρνει από την κυκλοφορία περισσότερο χρήμα από όσο έριξε σε αυτήν. Αγοράζει πρώτες ύλες, βοηθητικές ύλες, ενέργεια και τα σχετικά καθώς και εργασιακή δύναμη και παράγει με τη βοήθεια του σταθερού κεφαλαίου που βρίσκεται στην ιδιωτική του ιδιοκτησία ένα ή περισσότερα εμπορεύματα για λογαριασμό του, τα οποία για ευνόητους λόγους είναι ιδιωτική του ιδιοκτησία και η πώληση των οποίων του αποφέρει έσοδα ίσα με το άθροισμα από τα κόστη του (αποσβέσεις, πρώτες ύλες, μισθοί κ.λπ.) και τα κέρδη του.

Προϋποθέτει βέβαια εδώ ο Marx ως δεδομένη την ύπαρξη της κεφαλαιακής σχέσης, δηλαδή την ύπαρξη μιας καπιταλιστικής οικονομίας και κοινωνίας. Συγκεκριμένα προϋποθέτει την ύπαρξη μιας κοινωνίας, η παραγωγή της οποίας βασίζεται στον κοινωνικό καταμερισμό και συνδυασμό της εργασίας ανεξάρτητων μεταξύ τους ιδιωτικών παραγωγών, οι οποίοι είναι ιδιωτικοί ιδιοκτήτες των μέσων και των αποτελεσμάτων της παραγωγής τους. Ιδιωτικοί ιδιοκτήτες της εργασιακής τους δύναμης είναι και οι φυσικοί φορείς της, οι μισθωτοί εργαζόμενοι. Αυτός ο κοινωνικός καταμερισμός και συνδυασμός της εργασίας διαμεσολαβείται από τη

μέσω του χρήματος ανταλλαγή των προϊόντων ως εμπορευμάτων, συμπεριλαμβανομένου και εκείνου της εργασιακής δύναμης.

Η προϋπόθεση της άμεσης διαδικασίας παραγωγής που μόλις περιγράφηκε είναι και αποτέλεσμά της. Διότι αυτή η διαδικασία δεν παράγει μόνο αγαθά και εμπορεύματα, αλλά συγχρόνως και τις κοινωνικές συνθήκες, τις προϋποθέσεις και τους όρους της δικής της διεξαγωγής. Χωρίς να χρειαστεί να υπεισέλθουμε ιδιαίτερος σε αυτές τις κοινωνικές συνθήκες, μπορούμε να αναφέρουμε ορισμένες μόνο από αυτές, την ύπαρξη των οποίων μπορεί κανείς να εικάσει αυτονοήτως: ένα κράτος που έχει θεσπίσει ένα δίκαιο ιδιωτικής ιδιοκτησίας κυρίως στα μέσα και τα αποτελέσματα της παραγωγής, ένα δίκαιο οικονομικών συναλλαγών, εργασιακών σχέσεων κ.λπ., των οποίων την ισχύ εγγυάται και επιβάλλει αυτό το ίδιο μέσω κρατικής (αστυνομικής, δικαστικής, σωφρονιστικής κ.λπ.) βίας (βλ. π.χ. MEW 23: 99).

Η ανταλλαγή των προϊόντων της εργασίας (συμπεριλαμβανομένης και της εργασιακής δύναμης) ως εμπορευμάτων μέσω του χρήματος προκύπτει από (α) τον κοινωνικό καταμερισμό και συνδυασμό της εργασίας και (β) την ιδιωτική ιδιοκτησία τόσο στα μέσα και τα αποτελέσματα της παραγωγής όσο και στην εργασιακή δύναμη. Επειδή (1) κάθε παραγωγός δεν μπορεί να παραγάγει ό,τι παράγει χωρίς τη χρησιμοποίηση ορισμένων προϊόντων, που δεν παράγει αυτός ο ίδιος αλλά άλλοι παραγωγοί, και χωρίς ξένη εργασιακή δύναμη, την οποία δεν κατέχει ο ίδιος αλλά οι εργαζόμενοι, και (2) τόσο ετούτη όσο και εκείνα δεν του ανήκουν, πρέπει κατ' ανάγκην να τα αγοράσει από άλλους παραγωγούς και από τους ιδιοκτήτες της εργασιακής δύναμης ως εμπορεύματα έναντι χρήματος. Και επειδή (3) ό,τι παράγει για λογαριασμό του του ανήκει ως ιδιωτική του ιδιοκτησία, όποιος χρειάζεται οτιδήποτε από αυτόν για την παραγωγή του προϊόντος του ή για την αναπαραγωγή της εργασιακής του δύναμης μόνο αγοράζοντάς το με χρήμα μπορεί να το αποκτήσει από αυτόν.

Κατά την παρουσίαση της θεωρίας της αξίας και του χρήματος, ο Μαρξ προϋποθέτει λοιπόν την ύπαρξη της μοντέρνας καπιταλιστικής οικονομίας και κοινωνίας. Θεωρούμε αναγκαίο να τονίσουμε ότι –κάτι που θα φανεί σαφώς στα ακόλουθα– ο Μαρξ, όταν ομιλεί για ανταλλαγή εμπορευμάτων, για εμπορευματική ανταλλαγή, δεν εννοεί ποτέ, πουθενά και κατά κανένα τρόπο ένα κάποιο είδος αντιπραγματισμού, αλλά –με μία και μόνη ειδικής φύσεως εξαίρεση– αποκλειστικά και πάντα αγοραπωλησία, αγορά εμπορεύματος με χρήμα και πώληση εμπορεύματος έναντι χρήματος. Αυτού και μόνο του είδους η ανταλλαγή εμπορευμάτων διαμεσολαβεί στον καπιταλισμό τον κοινωνικό καταμερισμό και συνδυασμό της εργασίας. Σε άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς με διαφορετικούς τρόπους παραγωγής ο κοινωνικός καταμερισμός και συνδυασμός της εργασίας δεν διαμεσολαβείται, αλλά ή οργανώνεται άμεσα και συνειδητά από τους συνεταιρισμένους άμεσους παραγωγούς ή δεν διαμεσολαβείται αποκλειστικά και μόνο από την αγοραπωλησία εμπορευμάτων, αλλά και κατά άλλο τρόπο που αντιστοιχεί στον δεδομένο τρόπο παραγωγής, όπως τον προγραμματισμό της παραγωγής από συλλογικά όργανα των άμεσων παραγωγών (βλ. MEW 23: 90 κ.ε.).

Για να μπορέσει λοιπόν ο Μαρξ να μιλήσει για το κεφάλαιο, πρέπει να αναπτύξει και να παρουσιάσει το χρήμα. Στο Ιο Τμήμα, στην πραγματικότητα ήδη στο 1ο Κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, αναπτύσσει την τιμή του εμπορεύματος ως τη μορφή εμφάνισης της αξίας του και το χρήμα ως τη μορφή εμφάνισης της εργασίας εν γένει. Θα ανέμενε κανείς από αυτόν να αρχίσει με το χρήμα ως το άμεσα δεδομένο και αδιαμεσολάβητο συγκεκριμένο αντικείμενο της εποπτείας μας.

Ο Μαρξ όμως λύνει το περίφημο «ζήτημα της αρχής» κατά αλεξάνδρειο τρόπο. Αρχίζει από το εμπόρευμα: «Ο πλούτος των κοινωνιών, στις οποίες κυριαρχεί καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, εμφανίζεται ως ένας “τρομακτικός σωρός εμπορευμάτων”

[MEW 13: 13], το μεμονωμένο εμπόρευμα ως η στοιχειώδης μορφή του. Η έρευνά μας αρχίζει ως εκ τούτου με την ανάλυση του εμπορεύματος» [MEW 23: 49].

Ο εν λόγω πλούτος *εμφανίζεται* ως ένας σωρός όχι εμπορευμάτων αλλά χρήσιμων πραγμάτων, τουτέστιν αξιών χρήσης. Αλλά ακόμη και αν ο πλούτος της καπιταλιστικής κοινωνίας εμφανιζόταν ως ένας σωρός εμπορευμάτων, αυτό προφανώς δεν θα συνιστούσε λόγο να εκκινήσει κανείς από το στοιχειώδες μέρος του, το μεμονωμένο εμπόρευμα, εάν προτίθετο να αναπτύξει και να παρουσιάσει το χρήμα ως τη χρηματική μορφή του εμπορεύματος, όπως θα δούμε παρακάτω ότι προτίθεται να κάνει ο Marx. Δεν είναι δυνατόν να μιλήσει κανείς για το (καπιταλιστικό) εμπόρευμα πριν μιλήσει για τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας.¹ Με αρκετή καθυστέρηση ο Marx αφιερώνει μία μόλις παράγραφο σε αυτό το σημαντικότατο για το πρόβλημά του ζήτημα (βλ. MEW 23: 56 κ.ε.). Και επανέρχεται σε αυτό σποραδικά και χωρίς σύστημα στη συνέχεια καθώς επίσης και κατά την πραγμάτευση του φетиχισμού του εμπορεύματος, αλλά εκεί μόνο περιγράφοντας τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και τον τρόπο διαμεσολάβησής του σε ιστορικούς ή νοητούς, διαφορετικούς από τον καπιταλιστικό, κοινωνικούς σχηματισμούς,² για να εξάρει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της διαμεσολάβησης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας στον καπιταλισμό (βλ. MEW 23: 85-98).

Στο *Συμβολή στην κριτική της πολιτικής οικονομίας* αρκείται σε ένα απλουστευτικό παράδειγμα διαμεσολάβησης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας διά της εμπορευματικής ανταλλαγής και, εναλλακτικά, της συνειδητής οργάνωσής του από τους ίδιους τους άμεσους παραγωγούς (βλ. MEW 13: 20 κ.ε.). Με κα-

1. Ο Engels αντιλαμβάνεται αυτήν την έλλειψη και υπεισάγει μια σχετική σύντομη διαφωτιστική προσθήκη (βλ. MEW 23: 55).

2. Σε μία περίπτωση, εκείνη του Ροβινσώνα Κρούσου, περιγράφοντας την κατανομή της εργασίας ενός μόνο ατόμου σε διάφορους τομείς παραγωγής.

θυστέρηση αναφέρει απλώς ότι «στον κόσμο των εμπορευμάτων προϋποτίθεται ένας εξελιγμένος καταμερισμός της εργασίας» (MEW 13: 37), ενώ εισάγει και την έννοια της ανταλλακτικής αξίας του εμπορεύματος ήδη πριν αναπτύξει τον διαμεσολαβούμενο από την εμπορευματική ανταλλαγή κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας (βλ. MEW 13: 16).

Εν πάση περιπτώσει, ο Marx εκκινεί από το εμπόρευμα. Ο μη δεδηλωμένος από τον ίδιο λόγος αυτής της «αρχής» έγκειται, όπως προκύπτει από τις αναπτύξεις που ακολουθούν, στο ότι γι' αυτόν το χρήμα είναι χρηματικό εμπόρευμα, δηλαδή παραγόμενο εμπόρευμα.³ Συγκεκριμένα, εισάγει πρώτα την έννοια της αξίας χρήσης ως «υλικού» φορέα της ανταλλακτικής αξίας. Για την τελευταία, η οποία μάλλον δεν είναι τίποτε άλλο παρά η τιμή της εκάστοτε αξίας χρήσης που τώρα, επειδή ακριβώς της προσήκει μια ανταλλακτική αξία, είναι εμπόρευμα, δεν λέγεται τίποτα, παρά μόνο ότι «αρχικά εμφανίζεται ως η ποσοτική σχέση ή αναλογία, στην οποία αξίες χρήσης ενός είδους ανταλλάσσονται με αξίες χρήσης ενός άλλου είδους» (MEW 23: 50). Κάπως έτσι: «Ένα ορισμένο εμπόρευμα, ένα κοιλό⁴ στάρι π.χ., ανταλλάσσεται με z χρυσό κ.ο.κ., εν συντομία με άλλα εμπορεύματα σε διάφορες αναλογίες. Το στάρι έχει λοιπόν πολυποίκιλες ανταλλακτικές αξίες. Επειδή όμως x βούρτσες παπουτσιών, ομοίως y μετάξι, ομοίως z χρυσός κ.ο.κ. είναι η ανταλλακτική αξία ενός κοιλού σταριού, πρέπει x βούρτσες παπουτσιών, y μετάξι κ.ο.κ. να είναι αλληλοϋποκαθιστούμενες ή ίσες ανταλλακτικές αξίες» (MEW

3. Αλλού αναφέρει διαφορετικούς λόγους γι' αυτήν την «αρχή»: «Εκκινούμε από το εμπόρευμα, απ' αυτήν την ειδική κοινωνικά μορφή του προϊόντος (της εργασίας), ως βάση και προϋπόθεση της καπιταλιστικής παραγωγής» (Marx 1969: 91). Και: «Αυτό από το οποίο εκκινώ είναι η απλούστερη οικονομική [διάβαζε: κοινωνική] μορφή, στην οποία παρουσιάζεται το προϊόν της εργασίας στην τωρινή κοινωνία, και αυτό είναι το “εμπόρευμα”» (Marx 1998: 170).

4. Πρόκειται για παλαιότερη μονάδα μέτρησης του όγκου σιτηρών.

23: 51). Προς το παρόν ας μείνουμε σε αυτά, αφήνοντας για αργότερα τον σχολιασμό των συμπερασμάτων που εξάγει ο Marx από τα παρατεθέντα.

Εδώ ο Marx κάνει δύο πράγματα: *Πρώτον*, εισάγει, ούτως ειπείν λάθρα, την έννοια του (καπιταλιστικού) εμπορεύματος. Διότι το ότι εκκινεί από το εμπόρευμα ως κάτι το άμεσα δεδομένο δεν είναι βέβαια θεμιτό, επειδή το να είναι κάτι εμπόρευμα δεν είναι φυσική αλλά κοινωνική προσδιοριστικότητα ορισμένων πραγμάτων και συγκεκριμένα κοινωνική προσδιοριστικότητα των προϊόντων της εργασίας, η οποία ως εκ τούτου δεν αποτελεί αντικείμενο της εποπτείας μας και επομένως δεν δύναται να συνιστά κάτι το αισθητηριακά αντιληπτό και άμεσα δεδομένο. Είναι μια έννοια, η ανάπτυξη της οποίας απαιτεί τη διερεύνηση, ανάλυση και παρουσίαση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας στον καπιταλισμό και –δεδομένης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των παραγωγών τόσο στα μέσα όσο και στα αποτελέσματα της παραγωγής τους και εκείνης των υπό το κεφάλαιο μισθωτών εργαζομένων στην εργασιακή τους δύναμη– του τρόπου της κατ’ ανάγκην διαμεσολάβησής του από την ανταλλαγή των προϊόντων της εργασίας αλλά και της εργασιακής δύναμης⁵ ως εμπορευμάτων μέσω του χρήματος.

Χωρίς την ανάπτυξη της έννοιας του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας δεν δύναται να κατανοήσει κανείς, και πάντως δεν δύναται να κατανοήσει επαρκώς, τι είναι το (καπιταλιστικό) εμπόρευμα. Ο Marx δεν προσφέρει εδώ μια πλήρη και συνεκτική παρουσίαση του κοινωνικού καταμερισμού και συνδυασμού της εργασίας. Αυτό είναι αναγκαία προϋπόθεση όχι μόνο της ανάπτυξης της έννοιας του εμπορεύματος, αλλά και της συγκρότησης της έννοιας της αφηρημένης εργασίας καθώς και εκείνης του φετιχισμού των σχέσεων παραγωγής (εμπορευματικών

---

5. Ο Marx αφήνει εδώ εκτός θεώρησης την εργασιακή δύναμη ως εμπόρευμα, χωρίς ωστόσο να την αποκλείει.

και άλλων). Δεύτερον, ο Marx παρουσιάζει την ανταλλακτική αξία μίας μονάδας ενός εμπορεύματος, εν προκειμένω την ανταλλακτική αξία ενός κοιλού σταριού, εμφανιζόμενη, όπως αυτή ωστόσο δεν εμφανίζεται, σε ένα μεγάλο πλήθος σχέσεων ανταλλαγής μιας ποσότητας αυτού του εμπορεύματος με ποσότητες άλλων εμπορευμάτων, τις οποίες αυτή ανταλλάσσει. Αυτή όμως εμφανίζεται αποκλειστικά και μόνο σε μία μόνο σχέση ανταλλαγής, στη σχέση ανταλλαγής με την ποσότητα χρήματος που ανταλλάσσει, δηλαδή στη χρηματική της τιμή: μονάδες χρήματος που καταβάλλονται για την αγορά (και εισπράττονται από την πώληση) ενός κοιλού σταριού.

Ας δούμε όμως τα συμπεράσματα που εξάγει ο Marx από το χωρίο που παραθέσαμε παραπάνω: «Έπεται ως εκ τούτου πρώτον: Οι ισχύουσες ανταλλακτικές αξίες αυτού του εμπορεύματος εκφράζουν ένα ποιοτικά ίσον (Gleiches).⁶ Δεύτερον όμως: Η ανταλλακτική αξία μπορεί γενικά να είναι μόνο ο τρόπος έκφρασης, η “μορφή εμφάνισης” ενός διαφορετικού από αυτήν περιεχομένου» (MEW 23: 51). Και συνεχίζει: «Ας πάρουμε περαιτέρω δύο εμπορεύματα, π.χ. στάρι και σίδηρο. Όποια κι αν είναι η σχέση ανταλλαγής τους, δύναται πάντα να εκφρασθεί σε μια ισότητα, στην οποία ένα δεδομένο ποσό σταριού τίθεται ίσο με κάποιο ποσό σιδήρου. Τι σημαίνει αυτή η ισότητα; Ότι υπάρχει ένα κοινό του αυτού μεγέθους σε δύο διαφορετικά πράγματα, σε 1 κοιλό σταριού κι επίσης σε 2 στατήρες σιδήρου. Και τα δύο είναι λοιπόν ίσα με ένα τρίτον, το οποίο αυτό καθαυτό δεν είναι ούτε το ένα ούτε το άλλο. Καθένα από τα δύο, καθόσον είναι ανταλλακτική αξία, πρέπει λοιπόν να είναι αναγώγιμο σε αυτό το τρίτον» (MEW 23: 51).

Ο τελευταίος ισχυρισμός του Marx, σύμφωνα με τον οποίο η ισότητα

---

6. Εννοεί όμοιο, ομοιογενές, δηλαδή ό,τι εννοεί ο Αριστοτέλης με «σύμμετρον».